



सत्यमेव जयते

# भारत का राजपत्र

## The Gazette of India

### भारताचे राजपत्र

असाधारण  
EXTRAORDINARY

असाधारण

भाग 12 अनुभाग 1  
Part XII Section 1

भाग बारा अनुभाग 1

प्राधिकार से प्रकाशित  
PUBLISHED BY AUTHORITY  
प्राधिकाराद्वारे प्रकाशित

सं. 1	नई दिल्ली, अगस्त 15-21, 2019/24-30 श्रावण (शक) 1941	[खंड 18
No. 1	NEW DELHI, AUGUST 15-21, 2019/24-30 SHRAVAN (SAKA) 1941	[Vol. 18
अं. १	नवी दिल्ली, ऑगस्ट १५-२१, २०१९/२४-३० श्रावण (शके) १९४१	[खंड १८
स्वतंत्र संकलन म्हणून फाईल करण्यासाठी या भागाला वेगळे पृष्ठ क्रमांक दिले आहेत.		

विधि और न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नई दिल्ली, अगस्त 15-21, 2019/24-30 श्रावण (शक) 1941

(1) दि ऑल इंडिया सर्व्हिसेस एक्ट, 1951, (2) दि प्रोबेशन ऑफ ऑफेण्डर्स एक्ट, 1958, (3) दि ओथस् एक्ट, 1969, (4) दि अॅथोरिटेडिक् टेक्स्टस् (सेन्ट्रल लॉज) एक्ट, 1973, (5) दि गव्हर्नर्स (इमॉल्युमेन्टस्, अलॉउन्सेस अॅन्ड प्रिव्हिलेजेस) एक्ट, 1982, (6) दि सेन्ट्रल एज्युकेशनल इन्स्टिट्युशन्स (रिझर्वेशन इन अॅडमिशन) एक्ट, 2006, (7) दि मेन्टेनन्स अॅण्ड वेल्फेअर ऑफ पेरेन्ट्स अॅण्ड सिनियर सिटिझन्स एक्ट, 2007, (8) दि अनऑर्गनाईज्ड वर्कर्स सोशल सिक्युरिटी एक्ट, 2008, (9) दि नॅशनल इन्व्हेस्टिगेशन एजन्सी एक्ट, 2008, (10) दि बर्थस्, डेथस् अॅण्ड मॅरेजेस रजिस्ट्रेशन एक्ट, 1886, (11) दि डिपार्टमेंटल इन्क्वायरीज (इन्फोर्समेंट ऑफ अटेंडन्स ऑफ विटनेसेस अॅण्ड प्रॉडक्शन ऑफ डॉक्युमेंटस्) एक्ट, 1972, (12) दि प्रि-कन्सेशन अॅण्ड प्रि-नेटल डायनोस्टिक टेक्निक्स (प्रोहिबिशन ऑफ सेक्स सिलेक्शन) एक्ट, 1994, (13) दि ग्राम न्यायालयाज् एक्ट, 2008, (14) दि नॅशनल फूड सिक्युरिटी एक्ट, 2013, (15) दि प्रोहिबिशन ऑफ एम्प्लॉयमेंट अॅज मॅन्युअल स्कॅव्हेन्जर्स अॅण्ड देअर रिहॅबिलिटेशन एक्ट, 2013 के मराठी अनुवाद राष्ट्रपती के प्राधिकार से प्रकाशित किये जाते हैं और ये प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, 1973 (1973 का 50) की धारा 2 के खण्ड (क) के अधीन उनके मराठी प्राधिकृत पाठ समझे जायेंगे।

(१)

**MINISTRY OF LAW AND JUSTICE**

**(LEGISLATIVE DEPARTMENT)**

New Delhi, AUGUST 15-21, 2019/24-30 SHRAVAN (SAKA) 1941

The Translation in Marathi of (1) The All-India Services Act, 1951, (2) The Probation of Offenders Act, 1958, (3) The Oaths Act, 1969, (4) The Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973, (5) The Governors (Emoluments, Allowances and Privileges Act, 1982, (6) The Central Educational Institutions (Reservation in Admission) Act, 2006, (7) The Maintenance and Welfare of Parents and Senior Citizens Act, 2007, (8) The Unorganised Workers' Social Security Act, 2008, (9) The National Investigation Agency Act, 2008, (10) The Births, Deaths and Marriages Registration Act, 1886, (11) The Departmental Inquiries (Enforcement of Attendance of Witnesses and Production of Documents) Act, 1972, (12) The Pre-Conception and Pre-natal Diagnostic Techniques (Prohibition of Sex Selection) Act, 1994, (13) The Gram Nyayalayas Act, 2008, (14) The National Food Security Act, 2013, (15) The Prohibition of Employment as Manual Scavengers and their Rehabilitation Act, 2013 are hereby published under the authority of the President and shall be deemed to be the authoritative texts thereof in Marathi under clause (a) of Section 2 of the Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973 (50 of 1973).

**विधि व न्याय मंत्रालय**

(विधायी विभाग)

नवी दिल्ली, ऑगस्ट १५-२१, २०१९/२४-३० श्रावण (शके) १९४१

मुद्रील अधिनियमांचे म्हणजे (१) दि ऑल इंडिया सर्व्हिसेस अॅक्ट, १९५१, (२) दि प्रोबेशन ऑफ ऑफेंडर्स अॅक्ट, १९५८, (३) दि ओथ्स अॅक्ट, १९६९, (४) दि अॅथोरिटेटिव्ह टेक्स्टस् (सेंट्रल लॉज) अॅक्ट, १९७३, (५) दि गव्हर्नर्स (इमॉल्युमेंटस्, अलॉउ सेस अॅण्ड प्रिविलेजेस) अॅक्ट, १९८२, (६) दि सेंट्रल एज्युकेशनल इन्स्टिट्युशन्स (रिझर्वेशन इन अॅडमिशन) अॅक्ट, २००६, (७) दि मॅटेनंस अॅण्ड वेल्फेअर ऑफ पेरेंटस् अॅण्ड सिनियर सिटिझन्स अॅक्ट, २००७, (८) दि अनऑर्गनाईज्ड वर्कर्स सोशल सिक्युरिटी अॅक्ट, २००८, (९) दि नॅशनल इन्व्हेस्टिगेशन एजन्सी अॅक्ट, २००८, (१०) दि बर्थस्, डेथस् अॅण्ड मॅरेजेस रजिस्ट्रेशन अॅक्ट, १८८६, (११) दि डिपार्टमेंटल इन्क्वायरीज (इन्फोर्समेंट ऑफ अटेंडन्स ऑफ विटनेसेस अॅण्ड प्रॉडक्शन ऑफ डॉक्युमेंटस्) अॅक्ट, १९७२, (१२) दि प्रि-कन्सेप्शन अॅण्ड प्रि-नेटल डायग्नोस्टिक टेक्निक्स (प्रोहिबिशन ऑफ सेक्स सिलेक्शन) अॅक्ट, १९९४, (१३) दि ग्राम न्यायालयाज् अॅक्ट, २००८, (१४) दि नॅशनल फूड सिक्युरिटी अॅक्ट, २०१३, (१५) दि प्रोहिबिशन ऑफ एम्प्लॉयमेंट अॅज म्हें युअल स्कॅव्हेन्जर्स अॅण्ड देअर रिहॅबिलिटेशन अॅक्ट, २०१३ या अधिनियमांचा मराठी अनुवाद याद्वारे, राष्ट्रपतींच्या प्राधिकाराने प्रसिद्ध करण्यात येत असून प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, १९७३ (१९७३ चा ५०) याच्या कलम २, खंड (क) अन्वये हा अनुवाद त्या अधिनियमांचे प्राधिकृत पाठ आहेत असे समजले जाईल.

हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या सेवायोजनेस प्रतिबंध आणि  
त्यांचे पुनर्वसन अधिनियम, २०१३

(२०१३ चा अधिनियम क्रमांक २५)

[ १४ नोव्हेंबर, २०१८ रोजी यथाविद्यमान ]

[ १८ सप्टेंबर, २०१३. ]

हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या सेवायोजनेस प्रतिबंध करण्याकरिता, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे आणि त्यांच्या कुटुंबांचे पुनर्वसन करण्याकरिता आणि तत्संबंधित किंवा तदनुषंगिक बाबींकरिता तरतूद करण्यासाठी अधिनियम.

ज्याअर्थी, संविधानाच्या उद्देशिकेतील ध्येयांपैकी, व्यक्तींची प्रतिष्ठा याबाबत आश्वासन देणारी बंधुता नागरिकांमध्ये प्रवर्धित करणे, हे एक ध्येय निर्धारित केले आहे ;

आणि ज्याअर्थी, संविधानाच्या भाग तीनमध्ये हमी दिलेल्या मूलभूत हक्कांमध्ये प्रतिष्ठापूर्वक जीवन जगण्याचा हक्कदेखील ध्वनित केला आहे ;

आणि ज्याअर्थी, संविधानाच्या अनुच्छेद ४६ मध्ये इतर गोष्टींबरोबरच, या गोष्टीची तरतूद करण्यात आली आहे की, राज्य, दुर्बल घटक आणि विशेषतः अनुसूचित जाती, अनुसूचित जनजाती यांचे, सामाजिक अन्याय व सर्व प्रकारचे शोषण यांपासून रक्षण करील ;

आणि ज्याअर्थी, अनारोग्यकारी शौचालये आणि अत्यंत विषमतादर्शक जातिव्यवस्था सातत्याने अस्तित्वात राहिल्याने, त्यातून उद्भवलेली, हाताने मैला सफाईची अमानवी प्रथा देशाच्या विभिन्न भागांमध्ये अजूनही टिकून आहे आणि अनारोग्यकारी शौचालये आणि हाताने मैला सफाई या दोन्ही अनिष्ट गोष्टींचे उच्चाटन करण्यासाठी विद्यमान कायदे अपर्याप्त शाबीत झाले आहेत ;

आणि ज्याअर्थी, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांवर पिढ्यानपिढ्या होणारा अन्याय व त्यांची अप्रतिष्ठा दूर करणे आणि प्रतिष्ठापूर्वक जीवन जगण्यासाठी त्यांचे पुनर्वसन करणे आवश्यक आहे.

त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या चौसष्टाव्या वर्षी संसदेकडून तो पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :-

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. (१) या अधिनियमास, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या सेवायोजनेस प्रतिबंध आणि त्यांचे पुनर्वसन अधिनियम, २०१३ असे म्हणावे.

(२) तो, जम्मू व काश्मीर राज्य खेरीज करून संपूर्ण भारतास लागू असेल.

(३) तो, केंद्र सरकार, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नेमून देईल, अशा दिनांकास अंमलात येईल :

परंतु असे की, अशाप्रकारे अधिसूचित केलेला दिनांक हा, या राजपत्रात [उक्त अधिसूचना] प्रसिद्ध वेल्याच्या दिनांकानंतरच्या साठ दिवसांच्या आधीचा नसेल.

२. (१) या अधिनियमात, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,—

व्याख्या.

(क) “अभिकरण” याचा अर्थ, स्थानिक प्राधिकरण वगळता एखाद्या क्षेत्रात आरोग्यविषयक सुविधा पुरविण्याची जबाबदारी पत्करील असे अन्य कोणतेही अभिकरण, असा आहे, आणि त्यामध्ये, स्थावर संपदेचा विकास व परिरक्षण यामध्ये गुंतलेल्या कंत्राटदाराचा किंवा भागीदारी संस्थेचा किंवा कंपनीचा समावेश होईल ;

१. निरसन व सुधारणा अधिनियम, २०१५ (२०१५ चा १७), कलम ४ च्या अनुसूची दोन मधील नोंद १ द्वारे मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर समाविष्ट केला.

(ख) “समुचित शासन” याचा कटक मंडळे, रेल्वेच्या जमिनी, आणि केंद्र सरकार, केंद्र सरकारकडून पूर्णतः किंवा अंशतः निधी पुरविलेले केंद्रीय सार्वजनिक क्षेत्र उपक्रम किंवा स्वायत्त मंडळ यांच्या मालकीच्या जमिनी व इमारती यासंबंधातील अर्थ, केंद्र सरकार, असा आहे आणि इतर सर्व बाबतीत, राज्य शासन, असा आहे ;

(ग) “मुख्य कार्यकारी अधिकारी” याचा, नगरपालिकेच्या किंवा पंचायतीच्या संबंधातील अर्थ, तिचा वरिष्ठतम कार्यकारी अधिकारी, असा आहे, मग त्यास कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येवो ;

(घ) एखाद्या कर्मचाऱ्याने “धोकादायक सफाई” करणे याचा मलप्रणाल्याच्या किंवा मलकुंडाच्या संबंधातील अर्थ, नियोक्त्याने संरक्षक सामग्री व इतर सफाई साधने पुरविण्याच्या आपल्या आबंधनाची पूर्तता केलेली नसताना आणि त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यामध्ये किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांमध्ये विहित केलेले किंवा तरतूद केलेली असेल अशा सुरक्षाविषयक खबरदारीच्या अनुपालनाची सुनिश्चिती केलेली नसताना, एखाद्या कर्मचाऱ्याने मलप्रणाल्याची किंवा मलकुंडाची हाताने सफाई करणे, असा आहे ;

(ङ) “अनारोग्यकारी शौचालय” याचा अर्थ, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने मलोत्सर्गाचे पूर्णतः विघटन होण्यापूर्वी, ज्यातील मानवी मलोत्सर्ग, एकतर त्याच्या मूळ अवस्थेत किंवा तो मलोत्सर्ग एखाद्या उघड्या गटारामध्ये किंवा खळग्यामध्ये सोडलेला किंवा प्रवाहित केलेला मलोत्सर्ग हाताळावा किंवा साफ करावा लागतो, असे शौचालय, असा आहे :

परंतु असे की, एखाद्या रेल्वे प्रवासी डब्यातील जलधौत शौचालय, केंद्र सरकार याबाबतीत अधिसूचित करील अशा साधनांच्या मदतीने आणि अशा संरक्षक सामग्रीचा वापर करून एखाद्या कर्मचाऱ्याकडून साफ केले जात असेल तेव्हा, त्या शौचालयास अनारोग्यकारी शौचालय, असे मानण्यात येणार नाही.

(च) “स्थानिक प्राधिकरण” याचा अर्थ,—

(एक) जी, आपल्या अधिकारितेच्या क्षेत्रातील स्वच्छतेसाठी जबाबदार असेल अशी, संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ त च्या खंड (ङ) व खंड (च) यांमध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे असलेली नगरपालिका किंवा पंचायत,

(दोन) कटक (कॅटोन्मेंट) अधिनियम, २००६ याच्या कलम १० अन्वये घटित केलेले कटक मंडळ, आणि २००६ चा ४१.

(तीन) रेल्वे प्राधिकरण,

असा आहे.

(छ) “हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी” याचा अर्थ, या अधिनियमाच्या प्रारंभास किंवा त्यानंतर कोणत्याही वेळी, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने मलोत्सर्गाचे पूर्णतः विघटन होण्यापूर्वी, अनारोग्यकारी शौचालयातील किंवा अनारोग्यकारी शौचालयातून उघड्या गटारात किंवा खड्ड्यात मानवी मलोत्सर्गाची विल्हेवाट लावली जाते अशा किंवा रेल्वे मार्गावरील किंवा केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन अधिसूचित करेल, अशा जागेतील किंवा परिक्षेत्रातील मानवी मलोत्सर्ग हाताने साफ करण्यासाठी, तो वाहून नेण्यासाठी, त्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी किंवा अन्यथा तो कोणत्याही रीतीने हाताळण्यासाठी एखाद्या व्यक्तीने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने किंवा अभिकरणाने किंवा कंत्राटदाराने नेमलेली किंवा नियुक्त केलेली व्यक्ती, असा आहे, आणि त्यानुसार “हाताने मैला सफाई करणे” या शब्दप्रयोगाचा अर्थ लावण्यात येईल.

**स्पष्टीकरण.**—या खंडाच्या प्रयोजनार्थ,—

(क) “कामावर नेमलेला किंवा नियुक्त केलेला” याचा अर्थ नियमित अथवा कंत्राटी तत्त्वावर कामावर नेमलेला किंवा नियुक्त केलेला, असा आहे ;

(ख) केंद्र सरकार या संदर्भात अधिसूचित करील अशा साधनाच्या मदतीने आणि अशा संरक्षक सामग्रीचा वापर करून मलोत्सर्ग साफ करण्यासाठी कामावर नेमलेल्या किंवा नियुक्त केलेल्या व्यक्तीस, “हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी” समजण्यात येणार नाही ;

१९९३ चा  
६४.

(ज) “राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी आयोग” याचा अर्थ, राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी आयोग अधिनियम, १९९३ याच्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेला आणि सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण मंत्रालय, भारत सरकार याच्या क्रमांक १७०१५/१८/२००३-एससीडी-सहा, दिनांक २४ फेब्रुवारी २००४ च्या निर्णयाद्वारे पुढे चालू ठेवलेला आणि वेळोवेळी सुधारणा केल्याप्रमाणे, राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी आयोग, असा आहे ;

(झ) “अधिसूचना” याचा अर्थ, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेली अधिसूचना, असा आहे आणि “अधिसूचित” करणे या शब्दप्रयोगाचा अर्थ त्यानुसार लावला जाईल ;

(ञ) “भोगवटादार” याचा अर्थ, ज्या जागेत अनारोग्यकारी शौचालय अस्तित्वात आहे किंवा जेथे हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून कोणीतरी नियुक्त केलेला आहे अशा जागेच्या संबंधात ती जागा त्या वेळेपुरती ज्या व्यक्तीच्या ताब्यात असेल ती व्यक्ती, असा आहे ;

(ट) “मालक” याचा अर्थ, ज्या जागेत अनारोग्यकारी शौचालय अस्तित्वात आहे किंवा जेथे हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून कोणीतरी नेमलेला आहे अशा जागेच्या संबंधात ज्या जागेचा कायदेशीर हक्क त्या वेळेपुरता ज्या व्यक्तीकडे असेल ती व्यक्ती, असा आहे ;

(ठ) “विहित” याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे ;

(ड) “रेल्वे प्राधिकरण” याचा अर्थ, केंद्र सरकार याबाबतीत अधिसूचित करील असे, रेल्वेच्या जमिनीचे प्रशासन करणारे प्राधिकरण, असा आहे ;

१९८९ चा  
२४.

(ढ) “रेल्वेची जमीन” यास रेल्वे अधिनियम, १९८९ च्या कलम २ च्या खंड (३२क) मध्ये त्यास जो अर्थ नेमून दिलेला असेल, तोच अर्थ असेल ;

(ण) “आरोग्यकारी शौचालय” याचा अर्थ, जे “अनारोग्यकारी शौचालय” नाही असे शौचालय, असा आहे ;

(त) “मलकुंड” याचा अर्थ, मानवी मलोत्सर्ग आणून साठवण्यासाठी, तसेच जीवाणुप्रक्रियेद्वारे त्याचे विघटन होऊ देण्यासाठी वापरली जाणारी, सामान्यतः जमिनीखाली बसवलेली जलरोधीसाठवण टाकी अथवा कुंड, असा आहे ;

(थ) “मलप्रणाल” याचा अर्थ, इतर सांडपाणी व गटारातील कचरा या व्यतिरिक्त, मानवी मलोत्सर्ग वाहून नेण्यासाठी असलेली जमिनीखालील वाहिनी अथवा नळमार्ग, असा आहे ;

(द) “राज्य शासन” याचा अर्थ, संघ राज्यक्षेत्राच्या बाबतीत संविधानाच्या अनुच्छेद २३९ अन्वये नियुक्त केलेला त्याचा प्रशासक, असा आहे ;

(ध) “सर्वेक्षण” याचा अर्थ, कलम ११ किंवा कलम १४ अनुसार करण्यात आलेले, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे सर्वेक्षण, असा आहे ;

२००६ चा  
४१.

(२) या अधिनियमामध्ये वापरलेले व व्याख्या न केलेले, परंतु कटक (कॅटोन्मेंट) अधिनियम, २००६ यामध्ये व्याख्या केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना, त्या अधिनियमामध्ये अनुक्रमे जे अर्थ नेमून दिलेले असतील तेच अर्थ असतील.

(३) या अधिनियमाची प्रकरणे चार ते आठ यांखालील नगरपालिकेच्या निर्देशामध्ये, अनुक्रमे कटक मंडळाच्या अधिकारितेअंतर्गत आणि रेल्वेच्या जमिनीमध्ये येणाऱ्या क्षेत्रांच्या बाबतीत, यथास्थिति, कटक मंडळाच्या किंवा रेल्वे प्राधिकरणाच्या निर्देशाचा अंतर्भाव असेल.

अधिनियमास ३. हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे सेवायोजन आणि कोरड्या शौचालयांचे बांधकाम १९९३ चा  
अधिभावी (प्रतिबंध) अधिनियम, १९९३ यामध्ये किंवा अन्य कोणत्याही कायद्यामध्ये, किंवा अन्य कोणत्याही कायद्याच्या ४६.  
परिणाम असणे. आधारे परिणामक असलेल्या कोणत्याही संलेखामध्ये, या अधिनियमाच्या तरतुदींशी विसंगत असे काहीही असले  
नरी, त्या परिणामक असतील.

### प्रकरण दोन

#### अनारोग्यकारी शौचालये निश्चित करणे

स्थानिक  
प्राधिकरणांनी  
अनारोग्यकारी  
शौचालयांचे  
सर्वेक्षण करणे व  
आरोग्यकारी  
सार्वजनिक  
शौचालयांची  
व्यवस्था करणे.

४. (१) प्रत्येक स्थानिक प्राधिकरण,—

(क) त्याच्या अधिकारितेतील अनारोग्यकारी शौचालयांचे सर्वेक्षण करील, आणि या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून दोन महिन्यांच्या कालावधीच्या आत, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने, अशा अनारोग्यकारी शौचालयांची यादी प्रसिद्ध करील ;

(ख) भोगवटादारास या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या कालावधीच्या आत, एकतर असे अनारोग्यकारी शौचालय पाडून टाकण्याबाबत किंवा ते आरोग्यकारी शौचालयामध्ये रूपांतरित करण्याबाबत, खंड (क) अन्वये यादी प्रसिद्ध झाल्याच्या दिनांकापासून, पंधरा दिवसांच्या आत नोटीस देईल :

परंतु असे की, स्थानिक प्राधिकरणास, पुरेशी कारणे लेखी नोंदवून, उक्त कालावधी तीन महिन्यांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या कालावधीपर्यंत वाढवता येईल ;

(ग) ज्या क्षेत्रांमध्ये अनारोग्यकारी शौचालये आढळून आलेली असतील अशा क्षेत्रांमध्ये, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून नऊ महिन्यांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या कालावधीच्या आत, त्यास आवश्यक वाटतील तेवढ्या प्रमाणात आरोग्यकारी सार्वजनिक शौचालयाचे बांधकाम करील.

(२) पोटकलम (१) मध्ये समाविष्ट असलेल्या तरतुदींना बाध न येऊ देता, नगरपालिका, कटक मंडळे व रेल्वे प्राधिकरणे देखील, त्यांच्या अधिकारितेमध्ये उघड्यावर शौचास जाण्याची प्रथा मोडून काढण्याच्या उद्देशाने, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून तीन वर्षांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या, समुचित शासन अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील अशा कालावधीच्या आत, पुरेशा प्रमाणात आरोग्यकारी सार्वजनिक शौचालयांचे बांधकाम करतील.

(३) पोटकलमे (१) व (२) मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे सार्वजनिक आरोग्यकारी शौचालये बांधणे आणि त्यांची सर्वकाळ आरोग्यपूर्ण निगा राखण्याकरिता व्यवस्थादेखील करणे, ही स्थानिक प्राधिकरणांची जबाबदारी असेल.

**स्पष्टीकरण.**—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, रेल्वे प्राधिकरणांच्या संबंधात, “सार्वजनिक” याचा अर्थ, रेल्वेचे प्रवासी, कर्मचारीवर्ग व इतर अधिकृत वापरकर्ते, असा आहे ;

### प्रकरण तीन

#### अनारोग्यकारी शौचालयांस आणि हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी म्हणून कामावर नेमण्यास व नियुक्त करण्यास प्रतिबंध

अनारोग्यकारी  
शौचालयांस आणि  
हातामे मैला  
उचलणाऱ्या सफाई  
कर्मचाऱ्यांना  
कामावर नेमण्यास  
व नियुक्त  
करण्यास प्रतिबंध.

५. (१) हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे सेवायोजन आणि कोरड्या शौचालयांचे बांधकाम १९९३ चा  
(प्रतिबंध) अधिनियम, १९९३ यामध्ये, या अधिनियमाशी विसंगत असे काहीही असले तरी, कोणतीही व्यक्ती, ४६.  
स्थानिक प्राधिकरण किंवा कोणतेही अभिकरण, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकानंतर,—

(क) अनारोग्यकारी शौचालय बांधणार नाही ; किंवा

(ख) हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यास प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे कामावर नेमणार नाही अथवा नियुक्त करणार नाही आणि अशी कामावर नेमलेली अथवा नियुक्त केलेली प्रत्येक व्यक्ती, हाताने मैला उचलण्याच्या सफाईच्या कामाच्या व्यक्त वा ध्वनित, अशा कोणत्याही बंधनातून तात्काळ मुक्त होईल.

(२) या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास अस्तित्वात असलेले प्रत्येक अनारोग्यकारी शौचालय हे, कलम ४ च्या पोटकलम (१) च्या खंड (ख) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेला कालावधी समाप्त होण्यापूर्वी, भोगवटादाराकडून, त्याच्या स्वतःच्या खर्चाने, एकतर पाडून टाकण्यात येईल किंवा ते आरोग्यकारी शौचालयामध्ये रूपांतरित करण्यात येईल :

परंतु असे की, एखाद्या अनारोग्यकारी शौचालयाच्या संबंधात अनेक भोगवटादार असतील त्याबाबतीत, ते पाडून टाकण्याची किंवा आरोग्यकारी शौचालयामध्ये रूपांतरित करण्याची जबाबदारी पुढील व्यक्तींकडे असेल,—

(क) भोगवटादारांपैकीच एकजण मालक असेल तर, त्या जागेचा मालक ; आणि

(ख) इतर सर्व प्रकरणात, सर्व भोगवटादार, संयुक्तपणे व पृथक्पणे :

परंतु असे की, राज्य शासनास, अशा प्रवर्गांमधील भोगवटादार व्यक्तींना अनारोग्यकारी शौचालयांचे आरोग्यकारी शौचालयात रूपांतर करण्यासाठी अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल, अशा प्रमाणात सहाय्य देता येईल :

परंतु आणखी असे की, ९ महिन्यांच्या उक्त कालावधीनंतर राज्य शासनाचे सहाय्य न मिळणे, हे अनारोग्यकारी शौचालये तशीच चालू ठेवणे किंवा त्याचा वापर करणे यासाठीचे वैध कारण असणार नाही.

(३) पोटकलम (२) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत, भोगवटादाराने, अनारोग्यकारी शौचालय पाडून टाकण्यात किंवा त्याचे आरोग्यकारी शौचालयात रूपांतर करण्यात कसूर केल्यास, असे अनारोग्यकारी शौचालय ज्या भागात स्थित आहे, त्या भागाची अधिकारिता असणारा स्थानिक प्राधिकारी, भोगवटादारास, २१ दिवसांपेक्षा कमी असेल एवढ्या कालावधीची नोटीस दिल्यानंतर, अशा शौचालयाचे एकतर आरोग्यकारी शौचालयात रूपांतर करील किंवा असे अनारोग्यकारी शौचालय पाडून टाकेल आणि असे रूपांतर करण्याचा किंवा, यथास्थिति, पाडून टाकण्याचा खर्च, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने, अशा भोगवटादाराकडून वसूल करण्यासाठी हक्कदार असेल.

६. (१) या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी, हाताने मैला उचलण्याच्या सफाई कामावर नेमलेल्या किंवा नियुक्त केलेल्या कोणत्याही व्यक्तीच्या प्रयोजनार्थ करण्यात आलेले किंवा निष्पादित झालेले कोणतेही कंत्राट, करार किंवा इतर कोणताही संलेख हा, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास समाप्त होईल आणि असे कंत्राट, करार किंवा इतर संलेख शून्यवत व अपवर्ती होईल आणि त्याकरिता कोणतीही भरपाई देय असणार नाही.

कंत्राट, करार  
इत्यादी शून्यवत  
असणे.

(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, पूर्णकालिक तत्वावर हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून कामावर नियुक्त केलेल्या किंवा नेमलेल्या कोणत्याही व्यक्तीची, तिच्या मालकाकडून कपात करण्यात येणार नाही परंतु, तिच्या इच्छेच्या अधीनतेने, किमान त्याच वित्तलब्धीवर तिला नोकरीवर ठेवून वेता येईल आणि हाताने मैला उचलण्याच्या सफाई कामाखेरीज, अन्य काम नेमून देण्यात येईल.

७. कोणतीही व्यक्ती, स्थानिक प्राधिकरण किंवा इतर अभिकरण हे, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांक पासून एका वर्षानंतरच्या नसेल अशा, राज्य शासन अधिसूचित करेल अशा दिनांकापासून एखाद्या मलप्रणाल्याच्या किंवा एखाद्या मलकुंडाच्या धोकादायक सफाईसाठी कोणत्याही व्यक्तीला, एकतर प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे, कामावर नेमणार नाही किंवा नियुक्त करणार नाही.

मलप्रणाल आणि  
मलकुंड यांच्या  
धोकादायक  
सफाईकरिता  
व्यक्तींना कामावर  
नेमण्यास किंवा  
नियुक्त करण्यास  
प्रतिबंध.

कलम ५ किंवा कलम ६ च्या उल्लंघनाबद्दल शास्ती. ८. जो कोणी, कलम ५ किंवा कलम ६ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करील तो, पहिल्या उल्लंघनाकरिता, एका वर्षापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाच्या किंवा पन्नास हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र असेल, आणि त्यानंतरच्या अशा कोणत्याही उल्लंघनासाठी, दोन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाच्या किंवा एक लाख रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र असेल.

कलम ७ च्या उल्लंघनाबद्दल शास्ती. ९. जो कोणी, कलम ७ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करील तो, पहिल्या उल्लंघनाकरिता दोन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाच्या किंवा दोन लाख रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडाच्या किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र असेल, आणि त्यानंतरच्या कोणत्याही उल्लंघनासाठी पाच वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या कारावासाच्या किंवा पाच लाख रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र असेल.

खटला भरण्याची मुदत. १०. कोणतेही न्यायालय, एखाद्या व्यक्तीकडून अभिकथित अपराध घडल्याचे आढळून आल्याच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या आत, त्याबाबत तक्रार करण्यात आल्याखेरीज, या अधिनियमाखाली शिक्षापात्र असणाऱ्या इतर कोणत्याही अपराधाची दखल घेणार नाही.

#### प्रकरण चार

### नागरी आणि ग्रामीण क्षेत्रामधील हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी निश्चित करणे व त्यांचे पुनर्वसन

नगरपालिकांकडून नागरी क्षेत्रामधील हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे सर्वेक्षण. ११. (१) जर एखाद्या नगरपालिकेला, तिच्या अधिकारितेमध्ये, काही व्यक्ती हाताने मैला उचलण्याच्या सफाई कामावर नेमलेल्या आहेत किंवा ते नियुक्त केलेल्या आहेत, असे मानण्यास कारण असेल तर, अशा नगरपालिकेचा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, अशी व्यक्ती निश्चित करण्यासाठी, एक सर्वेक्षण हाती घेण्याची व्यवस्था करील.

(२) पोटकलम (१) मध्ये निर्देश केलेल्या सर्वेक्षणातील मजकूर आणि त्याची पद्धती ही, विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे असेल आणि महानगरपालिकांच्या बाबतीत सर्वेक्षण सुरू झाल्यापासून दोन महिन्यांच्या कालावधीत आणि इतर नगरपालिकांच्या बाबतीत एका महिन्याच्या कालावधीत, ते पूर्ण करण्यात येईल.

(३) जिच्या अधिकारितेत हे सर्वेक्षण हाती घेण्यात येईल, त्या नगरपालिकेचा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, सर्वेक्षणाची अचूकता व ते वेळेवर पूर्ण होणे, यासाठी जबाबदार असेल.

(४) सर्वेक्षण पूर्ण झाल्यानंतर, मुख्य कार्यकारी अधिकारी त्याच्या नगरपालिकेच्या अधिकारितेतील, हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी म्हणून काम करताना आढळलेल्या आणि विहित करण्यात येतील अशा पात्रतेच्या अटी पूर्ण करणाऱ्या व्यक्तींची, एक तात्पुरती यादी तयार करील आणि अशी तात्पुरती यादी, विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे व त्या रीतीने, सर्वसाधारण माहितीकरिता प्रसिद्ध करण्याची व्यवस्था करील आणि सर्वसामान्य जनतेकडून यादीवर हरकती मागविल.

(५) एखादी हरकत घेणारी कोणतीही व्यक्ती, पोटकलम (४) अनुसार प्रसिद्ध झालेल्या तात्पुरत्या यादीतील एखादे नाव, एकतर समाविष्ट केल्याबाबत किंवा वगळल्याबाबत, अशा प्रसिद्धीनंतर पंधरा दिवसांच्या कालावधीमध्ये, नगरपालिकेकडून विनिर्दिष्ट करण्यात येईल त्याप्रमाणे व त्या नमुन्यात, मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्याकडे हरकत दाखल करील.

(६) पोटकलम (५) अनुसार मिळालेल्या सर्व हरकतींची चौकशी करण्यात येईल आणि त्यानंतर नगरपालिकेच्या स्थानिक सीमांमध्ये, हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी म्हणून काम करताना आढळून आलेल्या व्यक्तींची एक अंतिम यादी, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने, तिच्याकडून प्रसिद्ध करण्यात येईल.



(७) पोटकलम (६) मध्ये निर्देशिलेली, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांची अंतिम यादी प्रसिद्ध झाल्यावर, उक्त यादीत समाविष्ट असणाऱ्या व्यक्ती कलम ६ च्या पोटकलम (२) ला अधीन राहून हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी म्हणून काम करण्याच्या कोणत्याही दायित्वातून मुक्त झाल्याचे समजण्यात येईल.

१२. (१) नागरी क्षेत्रात, हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून काम करणारी कोणतीही व्यक्ती, एकतर ती ज्या नगरपालिकेच्या अधिकारक्षेत्रात काम करत असेल, त्या नगरपालिकेने, कलम ११ अनुसार हाती घेतलेल्या सर्वेक्षणादरम्यान किंवा, त्यानंतर कोणत्याही वेळी, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने नगरपालिकेच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्याकडे, किंवा यासंबंधात त्याने प्राधिकृत केलेल्या इतर कोणत्याही अधिकाऱ्याकडे, हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून नाव निश्चित केले जाण्यासाठी, अर्ज करू शकेल.

नागरी क्षेत्रातील  
हाताने मैला  
उचलणाऱ्या सफाई  
कर्मचाऱ्यांने नाव  
निश्चित  
करण्याकरिता  
अर्ज करणे.

(२) पोटकलम (१) खालील अर्ज मिळाल्यानंतर, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, एकतर कलम ११ अन्वये हाती घेण्यात आलेल्या सर्वेक्षणाचा भाग म्हणून किंवा, असे कोणतेही सर्वेक्षण चालू नसेल तर, असा अर्ज मिळाल्यापासून पंधरा दिवसांच्या आत, तो अर्जदार हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी आहे किंवा कसे, निश्चित करण्यासाठी, त्याबाबत चौकशी करण्याची व्यवस्था करील.

(३) जर कलम ११ अन्वये एखादे सर्वेक्षण सुरू नसताना, पोटकलम (१) खालील अर्ज मिळाला आणि पोटकलम २ अनुसार केलेल्या चौकशीनंतर, त्यात सत्य असल्याचे आढळून आले तर, अशा व्यक्तीचे नाव, कलम ११ च्या पोटकलम ६ अन्वये प्रसिद्ध करण्यात येणाऱ्या अंतिम यादीत जादा दाखल करण्याची कार्यवाही करण्यात येईल आणि त्यानंतर, पोटकलम (७) मध्ये नमूद केलेले त्याबाबतीतील परिणाम होतील.

१३. (१) कलम ११ च्या पोटकलम (६) अनुसार प्रसिद्ध झालेल्या, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या अंतिम यादीत समाविष्ट असणाऱ्या किंवा कलम १२ च्या पोटकलम (३) अनुसार त्यामध्ये जादा दाखल केलेल्या कोणत्याही व्यक्तीचे पुढील पद्धतीने पुनर्वसन करण्यात येईल,—

नगरपालिकेने हाताने  
मैला उचलणारे  
सफाई कर्मचारी  
म्हणून नाव निश्चित  
केलेल्या व्यक्तींचे  
पुनर्वसन.

(क) त्या व्यक्तीला एका महिन्याच्या आत,—

(एक) छायाचित्र असलेले ओळखपत्र देण्यात येईल, ज्यामध्ये, इतर गोष्टींबरोबरच, तिच्यावर अवलंबून असलेल्या कुटुंबातील इतर सर्व सदस्यांची तपशीलवार माहिती असेल, आणि

(दोन) विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे, सुरुवातीलाच, एकाचवेळी, रोख सहाय्य देण्यात येईल.

(ख) केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन, किंवा, यथास्थिति, स्थानिक प्राधिकरणे, यांच्या संबंधित योजनेनुसार असलेल्या शिष्यवृत्तीस त्या व्यक्तीची मुले हक्कदार असतील ;

(ग) हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्याची पात्रता व इच्छा याला अधीन राहून, त्याला एक निवासी भूखंड आणि घरबांधणीसाठी वित्तीय सहाय्य किंवा एखादे बांधून तयार असलेले घर, तसेच, वित्तीय सहाय्य, याचे नियतवाटप करण्यात येईल आणि केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन किंवा संबंधित स्थानिक प्राधिकरण यांच्या संबंधित योजनेच्या तरतुदी त्या व्यक्तीस लागू होतील.

(घ) त्या व्यक्तीस, किंवा तिच्या कुटुंबातील किमान एका प्रौढ सदस्यास, पात्रता व इच्छा यास अधीन राहून एखाद्या उपजीविकेसाठीच्या कौशल्याचे प्रशिक्षण देण्यात येईल आणि अशा प्रशिक्षणाच्या कालावधी दरम्यान, तीन हजार रुपयांपेक्षा कमी नसेल, इतके मासिक विद्यावेतन प्रदान करण्यात येईल.

(ङ) त्या व्यक्तीस किंवा तिच्या कुटुंबातील किमान एका प्रौढ व्यक्तीस तिची पात्रता व इच्छा यास अधीन राहून कायमस्वरूपी करता येईल असा पर्यायी व्यवसाय करण्याकरिता, केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन किंवा संबंधित स्थानिक प्राधिकरण यांच्या संबंधित योजनेत करारनिविष्ट करण्यात येईल अशा रीतीने अर्थसहाय्य व सवलतीच्या दरात कर्ज उपलब्ध करून देण्यात येईल ;

(च) केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन याबाबतीत अधिसूचित करील त्याप्रमाणे त्या व्यक्तीला असे अन्य कायदेशीर व कार्यक्रमानुसार सहाय्य पुरविण्यात येईल.

(२) संबंधित जिल्ह्याचा जिल्हा दंडाधिकारी, पोटकलम (१) च्या तरतुदीनुसार, हाताने मैला उचलणाऱ्या प्रत्येक सफाई कर्मचाऱ्याच्या, पुनर्वसनाकरिता जबाबदार असेल आणि त्याशिवाय राज्य शासन किंवा संबंधित जिल्हा दंडाधिकारी, त्याच्या वतीने, जिल्हा दंडाधिकार्याला दुय्यम असणाऱ्या अधिकाऱ्याकडे आणि संबंधित नगरपालिकांच्या अधिकाऱ्यांकडे जबाबदाऱ्या सोपवेल.

पंचायतीकडून  
ग्रामीण क्षेत्रातील  
हाताने मैला  
उचलणाऱ्या सफाई  
कर्मचाऱ्यांचे  
सर्वेक्षण.

१४. जर एखाद्या पंचायतीला, तिच्या अधिकारक्षेत्रामध्ये काही व्यक्ती हाताने मैला उचलण्याचे सफाई कामावर नेमलेल्या आहेत असे मानण्यात सयुक्तिक कारण असेल तर, अशा पंचायतीचा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, अशा व्यक्ती निश्चित करण्यासाठी, कलम ११ व कलम १२ मधील तरतुदीनुसार, योग्य त्या फेरफारांसह, अशा हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे सर्वेक्षण करण्याचे काम हाती घेण्याची व्यवस्था करील.

ग्रामीण क्षेत्रातील  
हाताने मैला  
उचलणाऱ्या सफाई  
कर्मचाऱ्यांने नाव  
निश्चित  
करण्याकरिता  
अर्ज करणे.

१५. (१) ग्रामीण क्षेत्रामध्ये हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून काम करणारी कोणतीही व्यक्ती, एकतर ज्या पंचायतीच्या अधिकारक्षेत्रामध्ये ती काम करित असेल त्या पंचायतीने कलम १४ अनुसार हाताने घेतलेल्या सर्वेक्षणादरम्यान किंवा त्यानंतर कोणत्याही वेळी, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने, संबंधित पंचायतीच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्याकडे, किंवा यासंबंधात त्याने प्राधिकृत केलेल्या अन्य कोणत्याही अधिकाऱ्याकडे ती व्यक्ती हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून नाव निश्चित केले जाण्यासाठी अर्ज करू शकेल.

(२) पोटकलम (१) खालील अर्ज मिळाल्यानंतर, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, एकतर कलम १४ अन्वये हाताने घेण्यात आलेल्या सर्वेक्षणाचा भाग म्हणून किंवा असे कोणतेही सर्वेक्षण चालू नसेल तर, असा अर्ज मिळाल्यापासून पंधरा दिवसांच्या आत तो अर्जदार हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी आहे किंवा कसे हे निश्चित करण्यासाठी त्याबाबत चौकशी करण्याची व्यवस्था करील.

पंचायतीने हाताने  
मैला उचलणारा  
सफाई कर्मचारी  
म्हणून निश्चित  
केलेल्या व्यक्तींचे  
पुनर्वसन करणे.

१६. कलम १४ अनुसार प्रसिद्ध करण्यात आलेल्या, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या अंतिम यादीमध्ये समाविष्ट करण्यात आलेल्या किंवा कलम १५, पोटकलम (२) अनुसार त्यात जादा दाखल करण्यात आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीचे, कलम १३ मध्ये नागरी क्षेत्रातील हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांसाठी घालून देण्यात आलेल्या रीतीने, योग्य त्या फेरफारांसह, पुनर्वसन करण्यात येईल.

#### प्रकरण पाच

#### अंमलबजावणी प्राधिकारी

अनारोग्यकारी  
शौचालये काढून  
टाकण्यात आली  
असल्याची  
खातरजमा  
करण्याची स्थानिक  
प्राधिकाऱ्यांची  
जबाबदारी.

१७. त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून नऊ महिन्यांचा कालावधी समाप्त झाल्यावर, प्रत्येक स्थानिक प्राधिकाऱ्याची, जागरूकता मोहिमेमार्फत किंवा अशा अन्य कोणत्याही रीतीने,—

(एक) त्याच्या अधिकारक्षेत्राच्या आत कोणतेही अनारोग्यकारी शौचालय बांधण्यात आलेले नाही, ते चालू ठेवण्यात आलेले नाही किंवा ते वापरले जात नाही ; आणि

(दोन) खंड (एक) चे उल्लंघन करण्यात आल्यास त्याबाबतीत कलम (५), पोटकलम (३) अन्वये भोगवटादाराविरुद्ध कारवाई करण्यात आली आहे,

हे सुनिश्चित करण्याची जबाबदारी असेल.

१८. समुचित शासन, स्थानिक प्राधिकारी व जिल्हा दंडाधिकारी यांच्याकडे या अधिनियमाच्या तरतुदींचे योग्यरीतीने पालन करण्यात येत आहे, याची सुनिश्चिती करण्यासाठी आवश्यक असतील असे अधिकार प्रदान करील आणि अशा कर्तव्ये सोपविल आणि अशा रीतीने प्रदान करण्यात आलेल्या किंवा सोपविण्यात आलेल्या सर्व किंवा कोणत्याही अधिकारांचा वापर करण्यासाठी आणि सर्व किंवा कोणतीही कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी, स्थानिक प्राधिकारी व जिल्हा दंडाधिकारी, दुय्यम अधिकारी विनिर्दिष्ट करतील, आणि अशा रीतीने विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या अधिकाऱ्याने किंवा अधिकाऱ्यांनी असे अधिकार व कर्तव्ये यांचे पालन ज्या स्थानिक सीमांच्या आत करावयाचे त्या सीमाही विनिर्दिष्ट करतील.

या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी विनिर्दिष्ट करता येतील असे प्राधिकारी.

१९. जिल्हा दंडाधिकारी व कलम १८ अन्वये प्राधिकृत केलेला प्राधिकारी किंवा त्या कलमाअन्वये यांनी विनिर्दिष्ट केलेले अन्य कोणतेही दुय्यम अधिकारी हे, या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ, विनिर्दिष्ट केलेला असा कालावधी समाप्त झाल्यानंतर,—

जिल्हा दंडाधिकारी व प्राधिकृत अधिकारी यांचे कर्तव्य.

(क) त्यांच्या अधिकारक्षेत्राच्या आत, कोणतीही व्यक्ती हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून नेमलेली नाही किंवा नियुक्त केलेली नाही ;

(ख) कोणतीही व्यक्ती अनारोग्यकारी शौचालयाचे बांधकाम करित नाही, ते चालू ठेवित नाही, ते वापरीत नाही किंवा ते वापरण्यासाठी उपलब्ध करून देत नाही ;

(ग) या अधिनियमान्वये निश्चित करण्यात आलेल्या, हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे कलम १३ किंवा, यथास्थिति, कलम १६ अनुसार पुनर्वसन करण्यात येत आहे ;

(घ) कलम ५ किंवा कलम ६ किंवा कलम ७ यांच्या तरतुदींचे उल्लंघन करणाऱ्या व्यक्तींचा, या अधिनियमाच्या तरतुदींन्वये तपास करून यांच्यावर खटला चालविण्यात येत आहे ; आणि

(ङ) त्यांच्या अधिकारक्षेत्राच्या आत लागू असणाऱ्या या अधिनियमाच्या सर्व तरतुदींचे योग्य रीतीने अनुपालन करण्यात येत आहे ;

याची सुनिश्चिती करतील.

२०. (१) समुचित शासनास, या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ निरीक्षक म्हणून त्यास योग्य वाटतील अशा व्यक्तींची अधिसूचनेद्वारे नियुक्ती करता येईल, आणि या अधिनियमाखालील त्यांना त्यांचे अधिकार ज्या स्थानिक सीमेच्या आत वापरता येतील ती सीमा निश्चित करता येईल.

निरीक्षकांची नियुक्ती व त्यांचे अधिकार.

(२) याबाबतीत करण्यात आलेल्या कोणत्याही नियमांना अधीन राहून, निरीक्षकास, पुढील प्रयोजनासाठी याच्या अधिकारक्षेत्राच्या स्थानिक सीमांच्या आत, सर्व वाजवी वेळेत, त्याला आवश्यक वाटेल अशा पहाय्यानिशी, कोणत्याही जागेत किंवा ठिकाणी प्रवेश करता येईल,—

(क) कोणत्याही शौचालयाची, उघड्या गटाराची किंवा खड्ड्याची पाहणी किंवा तपासणी करणे किंवा या अधिनियमाखालील अपराध करण्यात आला आहे किंवा करण्यात येत आहे किंवा करण्यात येणार आहे, असे त्याला सकारण वाटत असेल अशा कोणत्याही जागेचे किंवा ठिकाणाचे निरीक्षण करणे, आणि हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून कोणत्याही व्यक्तीस नोकरीस नियुक्त करण्यास प्रतिबंध करणे ;

(ख) जी कोणतीही व्यक्ती अशा ठिकाणी किंवा जागी असल्याचे त्याला आढळून येईल आणि जी व्यक्ती, त्या ठिकाणी हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून नियुक्त केलेली आहे असे मानण्यास त्याला सकारण वाटत आहे, किंवा अन्यथा या अधिनियमाच्या आणि त्याखाली करण्यात आलेल्या नियमांच्या तरतुदींच्या अनुपालनाविषयी किंवा अनुपालन न करण्याविषयी माहिती देण्याच्या स्थितीत आहे अशा कोणत्याही व्यक्तीची तपासणी करणे ;

(ग) अशा जागामध्ये त्याला आढळून आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, अशा जागेत हाताने मैला उचलणारा सफाई कर्मचारी म्हणून कामावर नियुक्त केलेल्या व्यक्तींची आणि त्यांना कामावर नियुक्त करणाऱ्या किंवा नेमणाऱ्या व्यक्ती किंवा अभिकरण किंवा कंत्राटदार यांची नावे व पत्ते याबाबतीत त्याच्या अधिकारात असलेली माहिती सांगण्यास भाग पाडणे ;

(घ) प्रमुख नियोक्ता किंवा अभिकरण यांनी या अधिनियमाखालील अपराध केलेला आहे असे त्याला सकारण वाटत असेल तर, अशा अपराधाच्या बाबतीत त्याला संबद्ध वाटतील अशा नोंदवह्या, मजुरीचे अभिलेख किंवा नोटीसा किंवा त्यांचा भाग जप्त करणे किंवा त्यांच्या प्रती घेणे ;

(ङ) विहित करण्यात येतील असे अन्य अधिकार वापरणे.

(३) पोटकलम (२) अन्वये निरीक्षकास आवश्यक असणारा कोणताही दस्तऐवज किंवा कोणतीही वस्तू किंवा कोणतीही माहिती सादर करणे एखाद्या व्यक्तीस भाग असेल, ती व्यक्ती भारतीय दंड संहितेच्या कलम १८६० चा १७५ व कलम १७६ याच्या अर्थातर्गत तसे करण्यास कायदेशीररीत्या बांधील असल्याचे समजण्यात येईल. ४५.

(४) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ याच्या तरतुदी या शक्य होईल तितक्या उक्त संहितेच्या कलम १९७४ चा १४ अन्वये काढण्यात आलेल्या अधिपत्राच्या प्राधिकाराअन्वये करण्यात येणाऱ्या अशा झडतीस किंवा जप्तीस जशा लागू होतील तशाच त्या पोटकलम (२) अन्वये करण्यात येणाऱ्या अशा कोणत्याही झडतीस किंवा जप्तीस लागू होतील. २.

### प्रकरण सहा

#### न्यायचौकशीची कार्यपद्धती

- कार्यकारी दंडाधिकार्याने अपराधांची न्यायचौकशी करणे.** २१. (१) राज्य शासन, या अधिनियमाखालील अपराधांची न्यायचौकशी करण्यासाठी प्रथम वर्ग न्याय दंडाधिकार्याचे अधिकार कार्यकारी दंडाधिकार्याला प्रदान करील आणि अशा प्रकारे अधिकार प्रदान केल्यानंतर ज्या कार्यकारी दंडाधिकार्याकडे अशा रीतीने अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत तो कार्यकारी दंडाधिकारी, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ याच्या प्रयोजनार्थ प्रथम वर्ग न्याय दंडाधिकारी असल्याचे मानण्यात येईल. १९७४ चा २.
- (२) या अधिनियमाखालील अपराधांची संक्षिप्त रीतीने न्यायचौकशी करण्यात येईल.
- अपराध दखलपात्र व अजामीनपात्र असणे.** २२. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमाखालील प्रत्येक अपराध दखलपात्र व अजामीनपात्र असेल. १९७४ चा २.
- कंपन्यांनी केलेले अपराध.** २३. (१) या अधिनियमाखालील अपराध कंपनीने केलेला असेल तर, असा अपराध घडण्याच्या वेळी कंपनीचे कामकाज चालविण्यासाठी जी व्यक्ती त्या कंपनीची प्रभारी होती आणि त्यासाठी जबाबदार होती अशी प्रत्येक व्यक्ती तसेच ती कंपनीही, त्या अपराधाबद्दल दोषी असल्याचे मानण्यात येईल, आणि तिच्याविरुद्ध कार्यवाही केली जाण्यास व त्यानुसार शिक्षा दिली जाण्यास ती पात्र असेल.
- (२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमाखालील कोणताही अपराध एखाद्या कंपनीने केला असेल आणि त्या कंपनीच्या कोणत्याही संचालकाच्या, व्यवस्थापकाच्या, सचिवाच्या किंवा अन्य अधिकार्याच्या संमतीने किंवा मूकानुमतेने किंवा त्याने दुर्लक्ष केल्यामुळे असा अपराध घडल्याचे सिद्ध झाले असेल तर, असा संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा अन्य अधिकारी, त्या अपराधाबद्दल दोषी असल्याचे मानण्यात येईल आणि त्याच्याविरुद्ध कार्यवाही केली जाण्यास व त्यानुसार शिक्षा केली जाण्यास तो पात्र असेल.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ,—

(क) “ कंपनी ” याचा अर्थ, कोणताही निगमनिकाय, असा आहे आणि त्यामध्ये भागीदारी संस्था किंवा व्यक्तींचा अन्य संघ, यांचा समावेश होतो ; आणि

(ख) भागीदारी संस्थेच्या संबंधात “ संचालक ” याचा अर्थ, भागीदारी संस्थेचा भागीदार, असा आहे.

प्रकरण सात

दक्षता समित्या

२४. (१) प्रत्येक राज्य शासन, अधिसूचनेद्वारे, प्रत्येक जिल्ह्यासाठी व प्रत्येक उप विभागासाठी दक्षता समित्या. समिती घटित करील.

(२) जिल्ह्यासाठी घटित केलेली प्रत्येक दक्षता समिती ही पुढील सदस्यांची मिळून बनलेली असेल :—

(क) जिल्हा दंडाधिकारी—पदसिद्ध अध्यक्ष ;

(ख) राज्य विधानमंडळाचे जिल्ह्यामधून निवडून आलेले अनुसूचित जातीचे सर्व सदस्य—सदस्य :

परंतु असे की, जर जिल्ह्यात राज्य विधानमंडळाचा अनुसूचित जातीचा कोणताही सदस्य नसेल तर, राज्य शासनास, त्यास योग्य वाटेल त्याप्रमाणे दोनपेक्षा अधिक नसतील इतक्या संख्येत जिल्ह्यातील राज्य विधानमंडळाच्या अन्य सदस्यांस नामनिर्देशित करता येईल.

(ग) जिल्हा पोलीस अधीक्षक—पदसिद्ध सदस्य ;

(घ) पुढील संस्थांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी,—

(एक) जिल्हास्तरीय पंचायत—पदसिद्ध सदस्य ;

(दोन) जिल्हा मुख्यालय नगरपालिका—पदसिद्ध सदस्य ;

(तीन) जिल्ह्यात स्थापन केलेली कोणतीही अन्य महानगरपालिका—पदसिद्ध सदस्य ;

(चार) जिल्ह्यातील कटक मंडळ, जर कोणतेही असल्यास—पदसिद्ध सदस्य ;

(ड) जिल्ह्यात स्थित असलेल्या रेल्वे प्राधिकरणाने नामनिर्देशित करावयाचा एक प्रतिनिधी ;

(च) हाताने मैला उचलण्याचे काम करण्यास प्रतिबंध करणे आणि हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे पुनर्वसन करणे, यासाठी कार्यरत असणाऱ्या संघटनेचे किंवा जिल्ह्यामध्ये राहणाऱ्या हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या समुदायाचे प्रतिनिधित्व करणारे, जिल्हा दंडाधिकार्याने नामनिर्देशित करावयाचे चारपेक्षा अधिक नसतील एवढे सामाजिक कार्यकर्ते, यामध्ये दोन महिला असतील ;

(छ) जिल्हा दंडाधिकार्याने नामनिर्देशित करावयाची, जिल्ह्यातील वित्तीय व पत संस्थांचे प्रतिनिधित्व करणारी एक व्यक्ती ;

(ज) अनुसूचित जातीचे कल्याण या संबंधातील जिल्हास्तरीय प्रभारी अधिकारी—पदसिद्ध सदस्य-सचिव ;

(झ) राज्य शासनाचे सर्वसाधारण आदेश कोणतेही असल्यास त्यांना अधीन राहून, जिल्हा दंडाधिकार्याच्या मते ज्यांनी या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावयाची आहे असे विभागाचे जिल्हास्तरीय अधिकारी आणि अभिकरणे.

(३) उप विभागासाठी घटित करण्यात आलेली प्रत्येक दक्षता समितीही पुढील सदस्यांची मिळून बनलेली असेल :—

(क) उप विभागीय दंडाधिकारी—पदसिद्ध अध्यक्ष ;

(ख) उप विभागाच्या मधल्या पातळीवरील पंचायत अध्यक्ष व मुख्य कार्यकारी अधिकारी आणि जेथे मधल्या पातळीवरील पंचायत अस्तित्वात नसेल तेथे, उप विभागीय दंडाधिकार्याने नामनिर्देशित करावयाचे गावपातळीवरील दोन पंचायतींचे अध्यक्ष—पदसिद्ध सदस्य ;

(ग) उप विभागीय पोलीस अधिकारी—पदसिद्ध सदस्य ;

(घ) पुढील संस्थांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी,—

(एक) उप विभागीय मुख्यालयाची नगरपालिका—पदसिद्ध सदस्य ; आणि

(दोन) उप विभागात स्थित असलेले कटक मंडळ, जर असल्यास—पदसिद्ध सदस्य ;

(ङ) उप विभागात स्थित असलेल्या रेल्वे प्राधिकरणाने नामनिर्देशित करावयाचा एक प्रतिनिधी—पदसिद्ध सदस्य ;

(च) हाताने मैला उचलण्याचे सफाई काम करण्यास प्रतिबंध करण्यासाठी कार्यरत असणाऱ्या संघटनेचे आणि हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांचे पुनर्वसन करणाऱ्या संघटनेचे किंवा उप विभागात राहणारे कर्मचारी समुदायाचे प्रतिनिधित्व करणारे जिल्हा दंडाधिकार्याने नामनिर्देशित करावयाचे दोन सामाजिक कार्यकर्ते, ज्यामध्ये एक महिला कार्यकर्ती असेल ;

(छ) उप विभागीय दंडाधिकार्याने नामनिर्देशित करावयाची, उप विभागातील वित्तीय व पत-संस्थांचे प्रतिनिधित्व करणारी एक व्यक्ती ;

(ज) अनुसूचित जातीचे कल्याण याचा उप विभागस्तरीय प्रभारी अधिकारी पदसिद्ध सदस्य-सचिव ;

(झ) उप विभागीय दंडाधिकार्याच्या मते राज्य शासनाच्या किंवा जिल्हा दंडाधिकार्याच्या कोणत्याही सर्वसाधारण आदेशाच्या अधीन राहून या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीमध्ये जे महत्त्वाची भूमिका बजावतात असे विभागाचे उप विभागस्तरीय अधिकारी आणि अशी अभिकरणे—पदसिद्ध सदस्य ;

(४) जिल्हा व उप विभागस्तरावर घटित झालेली प्रत्येक दक्षता समिती, दर तीन महिन्यांत किमान एकदा बैठक घेईल.

(५) दक्षता समिती घटित करण्यामध्ये कोणतीही त्रुटी आहे, केवळ या कारणावरून समितीचे कोणतेही कामकाज अवैध ठरणार नाही.

दक्षता समितीची  
कार्ये.

२५. दक्षता समितीची कार्ये पुढीलप्रमाणे असतील :—

(क) जी कार्यवाही करण्याची आवश्यकता आहे, त्या कार्यवाहीबाबत जिल्हा दंडाधिकार्यास किंवा, यथास्थिति, उप विभागीय दंडाधिकार्यास सल्ला देणे, या अधिनियमाच्या किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या तरतुदींची योग्य प्रकारे अंमलबजावणी करण्यात आली आहे, याची सुनिश्चिती करणे ;

(ख) हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या आर्थिक व सामाजिक पुनर्वसनाची देखरेख करणे ;

(ग) हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या पुनर्वसनासाठी पर्याप्त कर्ज देण्याच्या दृष्टीने, सर्व संबंधित अभिकरणांच्या कार्यामध्ये समन्वय साधणे ;

(घ) या अधिनियमाखालील अपराधांची नोंदणी व त्यांचे अन्वेषण करणे आणि खटला दाखल करणे, यांवर संनियंत्रण ठेवणे.

राज्य संनियंत्रण  
समिती.

२६. (१) प्रत्येक राज्य शासन, अधिसूचनेद्वारे, पुढील सदस्य मिळून बनलेली राज्य संनियंत्रण समिती घटित करील :—

(क) राज्याचे मुख्यमंत्री किंवा त्यांनी नामनिर्देशित केलेला मंत्री—पदसिद्ध अध्यक्ष ;

(ख) अनुसूचित जातींचे कल्याण आणि राज्य शासन अधिसूचित करील असे इतर विभाग यांचा प्रभारी मंत्री ;

(ग) राज्य सफाई कर्मचारी आयोगाचा आणि अनुसूचित जाती आयोगाचा, कोणताही असल्यास, अध्यक्ष-पदसिद्ध सदस्य ;

(घ) राष्ट्रीय अनुसूचित जाती व सफाई कर्मचारी आयोग यांचे प्रतिनिधी-पदसिद्ध सदस्य ;

(ङ) राज्य शासनाने नामनिर्देशित केलेले, राज्य विधानमंडळाचे अनुसूचित जातीचे दोनपेक्षा कमी नसतील इतके सदस्य :

परंतु असे की, एखाद्या राज्य विधानमंडळात अनुसूचित जातीचा कोणताही सदस्य नसेल तर, राज्य शासन अनुसूचित जमातीच्या सदस्याला नामनिर्देशित करू शकेल ;

(च) पोलीस महासंचालक-पदसिद्ध सदस्य ;

(छ) गृह, पंचायती राज, नागरी स्थानिक संस्था आणि राज्य शासन अधिसूचित करील असे इतर विभाग यांतील राज्य शासनाचे सचिव ;

(ज) राज्य शासन अधिसूचित करील असा, किमान एका महानगरपालिकेचा, जिल्हास्तरावरील पंचायतीचा, कटक मंडळाचा आणि रेल्वे प्राधिकरणाचा मुख्य कार्यकारी अधिकारी ;

(झ) हाताने मैला सफाई करण्यास प्रतिबंध करण्यासाठी आणि हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या पुनर्वसनासाठी काम करणाऱ्या संघटनांशी संबंधित किंवा हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या समाजाचे प्रतिनिधित्व करणारे, राज्यातील रहिवाशी असणारे, राज्य शासनाने नामनिर्देशित करावयाचे चार पेक्षा अधिक नसतील इतके सामाजिक कार्यकर्ते, यांपैकी दोन महिला असतील ;

(ञ) राज्यस्तरीय बँकर समितीच्या आमंत्रक बँकेचा राज्यस्तरीय प्रमुख-पदसिद्ध सदस्य ;

(ट) अनुसूचित जातीच्या विकासाशी संबंधित असणाऱ्या राज्य शासनाच्या विभागाचा सचिव-पदसिद्ध सदस्य-सचिव ;

(ठ) राज्य शासनाच्या मते, जी या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीशी संबंधित आहेत अशा राज्य शासनाच्या विभागाचे आणि इतर अभिकरणांचे, असे इतर प्रतिनिधी ;

(२) राज्य संनियंत्रण समितीची दर सहा महिन्यांतून किमान एकदा बैठक होईल आणि ही समिती विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे तिच्या बैठकीचे कामकाज चालवण्यासंबंधातील कार्यपद्धतीच्या नियमांचे पालन करील.

२७. राज्य संनियंत्रण समितीची कार्ये पुढीलप्रमाणे असतील :—

राज्य संनियंत्रण  
समितीची कार्ये.

(क) या अधिनियमाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी संनियंत्रण करणे व त्याबाबत राज्य शासन व स्थानिक प्राधिकरणे यांना सल्ला देणे ;

(ख) सर्व संबंधित अभिकरणांच्या कार्याचा समन्वय साधणे ;

(ग) या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी त्याच्याशी आनुषंगिक किंवा संबंधित कोणत्याही इतर बाबींमध्ये लक्ष घालणे.

२८. प्रत्येक राज्य शासन किंवा संघराज्य क्षेत्र शासन आणि संघ राज्यक्षेत्र प्रशासन, केंद्र सरकारला आवश्यक असेल त्याप्रमाणे, या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीच्या प्रगतीविषयी केंद्र सरकारला नियतकालिक अहवाल पाठविले.

केंद्र सरकारला  
नियतकालिक  
अहवाल पाठवण्याचे  
राज्याचे किंवा संघ  
राज्यक्षेत्राचे कर्तव्य.

केंद्रीय संनियंत्रण  
समिती.

२९. (१) केंद्र सरकार, अधिसूचनेद्वारे, या कलमाच्या तरतुदीनुसार केंद्रीय संनियंत्रण समिती घटित करील.

(२) केंद्रीय संनियंत्रण समिती पुढील सदस्यांची मिळून बनलेली असेल :—

- (क) सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण केंद्रीय मंत्री-पदसिद्ध अध्यक्ष ;
- (ख) राष्ट्रीय अनुसूचित जाती आयोगाचे अध्यक्ष-पदसिद्ध सदस्य ;
- (ग) सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण मंत्रालयातील राज्यमंत्री-पदसिद्ध सदस्य ;
- (घ) अध्यक्ष, राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी आयोग-पदसिद्ध सदस्य ;
- (ङ) अनुसूचित जातीच्या विकासाशी संबंधित नियोजन आयोगाचा सदस्य-पदसिद्ध सदस्य ;
- (च) निवडून आलेले संसदेचे अनुसूचित जातीचे तीन सदस्य, लोकसभेचे दोन व राज्यसभेचा एक ;

(छ) पुढील मंत्रालयांचे सचिव,—

- (एक) सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण, सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण विभाग ;
- (दोन) नगरविकास ;
- (तीन) गृहनिर्माण व नागरी दारिद्र्य निर्मूलन ;
- (चार) पेयजल व स्वच्छता ;
- (पाच) पंचायती राज ;
- (सहा) वित्त, वित्तीय सेवा विभाग, आणि
- (सात) संरक्षण, पदसिद्ध सदस्य ;
- (ज) अध्यक्ष, रेल्वे मंडळ-पदसिद्ध सदस्य ;
- (झ) महासंचालक, संरक्षण संपदा-पदसिद्ध सदस्य ;

(ज) केंद्र सरकार अधिसूचित करील असे, सहापेक्षा कमी नसतील, इतक्या राज्य शासनाचे प्रतिनिधी आणि संघ राज्यक्षेत्राचा एक प्रतिनिधी ;

(ट) हाताने मैला सफाईस प्रतिबंध करण्यासाठी आणि हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या पुनर्वसनासाठी काम करणाऱ्या संघटनांशी संबंधित असणारे किंवा हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या समाजाचे प्रतिनिधित्व करणारे, देशातील रहिवासी असणारे, अध्यक्षांनी नामनिर्देशित करावयाचे सहापेक्षा अधिक नसतील, इतके सामाजिक कार्यकर्ते, यांपैकी दोन महिला असतील ;

(ठ) अनुसूचित जातीच्या विकासाचे काम पाहणाऱ्या सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण मंत्रालयातील सामाजिक न्याय व सक्षमीकरण विभागाचा सह सचिव-पदसिद्ध सदस्य-सचिव ;

(ड) अध्यक्षांच्या मते या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीशी संबंधित असणारे, केंद्रीय मंत्रालयाचे किंवा विभागांचे आणि अभिकरणांचे असे इतर प्रतिनिधी ;

(३) केंद्रीय संनियंत्रण समितीची दर सहा महिन्यांतून किमान एकदा बैठक होईल.

केंद्रीय संनियंत्रण  
समितीची कार्ये.

३०. केंद्रीय संनियंत्रण समितीची कार्ये पुढीलप्रमाणे असतील :—

(क) या अधिनियमाच्या आणि संबंधित कायद्यांच्या व कार्यक्रमांच्या प्रभावी अंमलबजावणीचे संनियंत्रण करणे आणि केंद्र सरकारला व राज्य शासनाला त्याबाबत सल्ला देणे ;

(ख) सर्व संबंधित अभिकरणांच्या कार्याचा समन्वय साधणे ;

(ग) या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी त्याच्याशी आनुषंगिक किंवा संबंधित इतर कोणत्याही बाबींमध्ये लक्ष घालणे.



३१. (१) राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी आयोग पुढील कार्ये पार पाडील :—

राष्ट्रीय सफाई  
कर्मचारी  
आयोगाची कार्ये.

(क) या अधिनियमाची अंमलबजावणी करण्यासंबंधात संनियंत्रण करणे ;

(ख) या अधिनियमाच्या तरतुदींच्या उल्लंघनासंबंधातील तक्रारीची चौकशी करणे आणि आवश्यक ती आणखी कारवाई करण्याच्या शिफारशींसह संबंधित प्राधिकरणांना आपले निष्कर्ष कळविणे ; आणि

(ग) या अधिनियमाच्या तरतुदींची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी केंद्र सरकार व राज्य शासन यांना सल्ला देणे ;

(घ) या अधिनियमाची अंमलबजावणी न करण्यासंबंधातील बाबींची स्वाधिकारे दखल घेणे.

(२) राष्ट्रीय आयोगास, पोटकलम (१) खालील आपली कार्ये पार पाडताना, त्या पोटकलमात विनिर्दिष्ट केलेल्या एखाद्या बाबीच्या संबंधात, कोणत्याही शासनाकडून किंवा स्थानिक किंवा अन्य प्राधिकरणाकडून माहिती मागवण्याचा अधिकार असेल.

३२. (१) राज्य शासनाला, अधिसूचनेद्वारे, राज्यामध्ये, कलम ३१ च्या पोटकलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेली कार्ये, योग्य त्या फेरफारांसह, पार पाडण्यासाठी, त्याला योग्य वाटत असेल त्याप्रमाणे, राज्य सफाई कर्मचारी आयोग किंवा राज्य अनुसूचित जाती आयोग किंवा असे इतर सांविधिक अथवा अन्य प्राधिकरण नेमता येईल.

या अधिनियमाच्या  
अंमलबजावणीचे  
संनियंत्रण  
करण्यासाठी  
समुचित  
प्राधिकरण नियुक्त  
करण्याचा राज्य  
शासनाचा  
अधिकार.

(२) राज्यामध्ये, पोटकलम (१) अन्वये नियुक्त केलेल्या प्राधिकरणाला, कलम ३१ च्या पोटकलम (२) मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे, राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी आयोगाचे अधिकार, योग्य त्या फेरफारांसह, असतील.

### प्रकरण आठ

#### संकीर्ण

३३. (१) मलाची सफाई करण्याच्या प्रक्रियेमध्ये, मलोत्सर्ग हाताळण्याच्या प्रथेचे उच्चाटन करण्याच्या दृष्टीने, स्थानिक प्राधिकरणाच्या व इतर अभिकरणाच्या नियंत्रणातील मलप्रणाल, मलकुंड व इतर जागांची सफाई करण्यासाठी उचित अशा तंत्रशास्त्रविषयक उपकरणांचा वापर करणे, हे प्रत्येक स्थानिक प्राधिकरणाचे व इतर अभिकरणाचे कर्तव्य असेल.

मलप्रणाल  
इत्यादींची सफाई  
करण्यासाठी  
आधुनिक  
तंत्रज्ञानाचा वापर  
करण्याचे स्थानिक  
प्राधिकरणांचे व  
इतर अभिकरणांचे  
कर्तव्य.

(२) पोटकलम (१) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या वापरास, आर्थिक सहाय्य, प्रोत्साहन यांद्वारे किंवा अन्य प्रकारे चालना देणे, हे समुचित शासनाचे कर्तव्य असेल.

३४. या अधिनियमान्वये सद्भावनेने केलेल्या किंवा करण्याचा हेतू असलेल्या कोणत्याही कृतीबद्दल, समुचित शासन किंवा समुचित शासनाचा कोणताही अधिकारी किंवा समितीचा कोणताही सदस्य यांच्याविरुद्ध कोणताही दावा, खटला किंवा इतर कायदेशीर कार्यवाही करता येणार नाही.

सद्भावनेने  
केलेल्या कृतीस  
संरक्षण.

३५. कोणत्याही दिवाणी न्यायालयास, या अधिनियमाची कोणतीही तरतूद जिला लागू होते अशा कोणत्याही बाबींच्या संबंधात अधिकारिता नसेल आणि या अधिनियमाद्वारे किंवा त्याअन्वये केलेल्या किंवा करण्याचे योजिलेल्या कोणत्याही गोष्टींच्या संबंधात कोणत्याही दिवाणी न्यायालयाकडून कोणताही व्यादेश दिला जाणार नाही.

दिवाणी  
न्यायालयांच्या  
अधिकारितेस  
रोध.

३६. (१) समुचित शासन, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांपेक्षा अधिक नसेल अशा कालावधीत, या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी अधिसूचनेद्वारे, नियम करील.

नियम करण्याचा  
समुचित शासनाचा  
अधिकार.

(२) विशेषतः व पूर्वगामी अधिकारांच्या सर्वसाधारणतेला बाध येऊ न देता, अशा नियमांमध्ये पुढीलपैकी सर्व किंवा कोणत्याही बाबींसाठी तरतूद करता येईल :—

(क) कलम २ च्या पोटकलम (१) च्या खंड (घ) अन्वये, नियोक्त्यावर असलेले आबंधन ;  
(ख) कलम २ च्या पोटकलम (१) चे खंड (ड) आणि (छ) अन्वये, मलोत्सर्गाचे पूर्णपणे विघटन करण्याची रीत ;

(ग) कलम ४ च्या पोटकलम (१) च्या खंड (क) अन्वये अनारोग्यकारी शौचालयांचे सर्वेक्षण करण्याची आणि त्यांची यादी प्रसिद्ध करण्याची रीत ;

(घ) कलम ५ च्या पोटकलम (३) अन्वये, अनारोग्यकारी शौचालय पाडण्यासाठी नोटीस देण्याची व ते पाडण्याचा खर्च वसूल करण्याची कार्यपद्धती ;

(ड) कलम ११ च्या पोटकलम (२) खालील सर्वेक्षणाचा मजकूर व पद्धती ;

(च) कलम ११ च्या पोटकलम (४) अन्वये, हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी निश्चित करण्यासाठीच्या पात्रता शर्ती आणि हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी म्हणून काम करीत असल्याचे आढळून आलेल्या व्यक्तींच्या तात्पुरत्या यादीची प्रसिद्धी ;

(छ) कलम ११ च्या पोटकलम (६) अन्वये, हाताने मैला उचलणारे सफाई कर्मचारी म्हणून काम करीत असल्याचे आढळून आलेल्या व्यक्तींची अंतिम यादी प्रसिद्ध करणे ;

(ज) कलम १२ च्या पोटकलम (१) अन्वये किंवा, यथास्थिति, कलम १५ च्या पोटकलम (१) अन्वये, नगरपालिकेच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांकडे, किंवा याबाबतीत त्याने प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्यांकडे करावयाच्या अर्जाची रीत ;

(झ) कलम १३ च्या पोटकलम (१), खंड (क) च्या उप-खंड (दोन) अन्वये, सुरुवातीला, एकाच वेळी दिल्या जाणाऱ्या रोख सहाय्याची तरतूद ;

(ञ) कलम २० च्या पोटकलम (२) च्या खंड (ड) अन्वये, निरीक्षकांचे असे इतर अधिकार ;  
आणि

(ट) विहित करणे आवश्यक असेल किंवा विहित करता येईल अशी इतर कोणतीही बाब.

(३) केंद्र सरकारने, या अधिनियमान्वये केलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर होईल तितक्या लवकर, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर, तो एका सत्राने बनलेल्या किंवा दोन किंवा अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता सत्रासीन असताना ठेवला जाईल, आणि पूर्वोक्त सत्रांच्या पाठोपाठचे सत्र संपण्यापूर्वी जर, त्या नियमात कोणतेही फेरबदल करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले अथवा तो नियम करण्यात येऊ नये याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर, त्यानंतर तो नियम अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अंमलात येईल, किंवा, यथास्थिति, मूळीच अंमलात येणार नाही; तथापि, अशा कोणत्याही फेरबदलामुळे किंवा शून्यीकरणामुळे, तत्पूर्वी त्या नियमाखाली करण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या विधिग्राह्यतेस बाध येणार नाही.

(४) राज्य शासनाने या अधिनियमान्वये केलेला प्रत्येक नियम, तो केल्यानंतर होईल तितक्या लवकर, जेथे राज्य विधानमंडळाची दोन सभागृहे असतील तेथे त्या प्रत्येक सभागृहासमोर, आणि जेथे राज्य विधानमंडळाचे एक सभागृह असेल तेथे त्या सभागृहासमोर ठेवण्यात येईल.

केंद्र सरकारचा  
आदर्श नियम  
करण्याचा  
अधिकार.

३७. (१) या अधिनियमाच्या कलम ३६ मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी,—

(क) केंद्र सरकार, अधिसूचनेद्वारे, राज्य शासनाच्या मार्गदर्शनासाठी व उपयोगासाठी आदर्श नियम प्रसिद्ध करील ; आणि

(ख) राज्य शासनाने, या अधिनियमाच्या कलम ३६ अन्वये, त्यामध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या तीन महिन्यांच्या कालावधीत नियम अधिसूचित करण्यात कसूर केली असेल त्याबाबतीत, केंद्र सरकारने अधिसूचित केलेले आदर्श नियम, हे राज्य शासन आपले नियम अधिसूचित करील अशा वेळेपर्यंत, अशा राज्यात, योग्य त्या फेरफारांसह, अंमलात असल्याचे मानण्यात येईल.

(२) केंद्र सरकारने, या अधिनियमान्वये केलेले आदर्श नियम, ते करण्यात आल्यानंतर होईल तितक्या लवकर, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर, ते सत्रासीन असताना, एका सत्राने बनलेल्या अथवा दोन किंवा अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता ठेवले जातील, आणि पूर्वोक्त सत्राच्या किंवा क्रमवर्ती सत्रांच्या पाठोपाठचे सत्र संपण्यापूर्वी, दोन्ही सभागृहांनी त्या नियमात कोणताही फेरबदल केला असेल तर, त्यानंतर तो नियम अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अंमलात येईल ; तथापि, असा कोणताही फेरबदल केल्यामुळे, त्या नियमाखाली यापूर्वी केलेल्या कोणत्याही गोष्टींच्या विधिग्राह्यतेस बाध येणार नाही.

३८. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणताना कोणतीही अडचण उद्भवली तर, केंद्र सरकारला, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेल्या आदेशाद्वारे, ती अडचण दूर करण्यासाठी आवश्यक किंवा इष्ट वाटतील अशा, या अधिनियमाच्या तरतुदीशी विसंगत नसतील अशा तरतुदी करता येतील :

अडचणी दूर  
करण्याचा  
अधिकार.

परंतु असे की, एखाद्या राज्यामध्ये या अधिनियमास प्रारंभ झाल्यापासून तीन वर्षांचा कालावधी संपल्यानंतर, त्या राज्याच्या संबंधात असा कोणताही आदेश काढण्यात येणार नाही.

(२) या कलमान्वये काढण्यात आलेला प्रत्येक आदेश, तो काढण्यात आल्यानंतर होईल तितक्या लवकर, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्यात येईल.

३९. (१) समुचित शासनास, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेल्या सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे, कारणे लेशी नोंदवून, आणि ते लादिले अशा शर्तीच्या अधीन राहून, एकाच वेळी सहा महिन्यांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या कालावधीसाठी कोणत्याही क्षेत्रास, इमारतींच्या प्रवर्गास किंवा व्यक्तींच्या वर्गास या अधिनियमाच्या कोणत्याही तरतुदीपासून किंवा हा अधिनियम किंवा त्याखाली केलेले कोणतेही नियम, आदेश, अधिसूचना, उपवेधी किंवा योजना यांमध्ये समाविष्ट केलेल्या कोणत्याही विनिर्दिष्ट आवश्यक गोष्टींपासून, सूट देता येईल किंवा प्रकरणाच्या वर्गास किंवा वर्गाना, अशा कोणत्याही आवश्यक गोष्टींची पूर्तता करण्यापासून माफी देता येईल.

सूट देण्याचा  
अधिकार.

(२) या कलमाखाली काढलेला प्रत्येक सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेश, तो काढण्यात आल्यानंतर होईल तितक्या लवकर, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहापुढे किंवा जेथे राज्य विधानमंडळाची दोन्ही सभागृहे असतील तेथे त्या प्रत्येक सभागृहापुढे आणि जेथे राज्य विधानमंडळाचे एक सभागृह असेल तेथे, त्या सभागृहापुढे ठेवण्यात येईल.

डॉ. जी. नारायण राजू,  
सचिव, भारत सरकार.